

DE ZORG VOOR HET HAAGSCHE BOSCH, VOORNAMELIJK IN DE 16e EEUW,

DOOR

A. J. SERVAAS VAN ROOIJEN.

Zonder het Haagsche Bosch was 's-Gravenhage nooit geworden wat het nu is!

Deze uitspraak moge in het oor van velen ietwat apodictisch klinken, toch valt zij haast niet te weerleggen.

Het Haagsche Bosch deed 's-Gravenhage ontstaan; het Haagsche Bosch bracht 's-Gravenhage tot bloei; met het Haagsche Bosch valt of staat 's-Gravenhage.

Men moge deze laatste waarheid willen of kunnen weerleggen, te ontkennen valt het niet, dat de autoriteiten, tot diep in het midden dezer eeuw, steeds van oordeel waren, dat, wilde men 's-Gravenhage in groei en bloei niet tegengaan, men ook waken moest voor de instandhouding van het Haagsche Bosch. Er waren ook wel wandalen, die anders wilden, maar juist deze verdienen de eer, dat hun voorgenomen vandalisme er toe leidde om de zorgen voor het Haagsche Bosch te vergrooten en tegen elke misvorming en verminking gepaste maatregelen te nemen. Nooit is sprekender blijk gegeven van die zorg tot het instandhouden van het Haagsche Bosch, dan in de 16e eeuw; en hoewel we ook gelegenheid zullen hebben om uit eene vroegere eeuw en uit lateren tijd bewijzen aan te halen, meenen we voornamelijk het volle licht te mogen laten vallen op de vele plakkatens, welke van de vaderlijke zorg der regeering getuigen in de eeuw, waarin we het grafelijk tijdvak dier

regeering als afgesloten kunnen rekenen. Vooral doen we dit, waar we meenen, dat in het verordineerde ook lessen zijn gelegen voor de toekomst, die nuttig kunnen zijn voor het geval dat de democratische neigingen, welke meer en meer schijnen te gaan heerschen naarmate we de 20e eeuw naderen, zich ook wilden gaan afspiegelen in eene vormverandering en karakterwijziging van het Haagsche Bosch.

Er is overeenstemming in het oordeel van kroniek- en geschiedschrijvers uit vorige eeuwen over het Haagsche Bosch; éézelfde gevoel beheerscht hen, voornamelijk de dichters uit lateren tijd; en niet minder geestdriftig zijn de loftuitingen van het »cieraet onses Vaderlants'', door tal van lieden in onze dagen aangeheven, waar allen in koor samengaan en »de plaisance ende gheneuchlickheyt deses Boschs'' bewierooken.

Het zou ons te ver voeren om van die gevoelsuitingen afschrift te nemen; er zou twijfel kunnen ontstaan over de waarde er van. Immers goede wijn behoeft geen krans; maar aangezien de liefde der ouders voor hun kinderen slechts alleen blijkt uit de ouderlijke zorg voor hen, kunnen we volstaan met de officiële stukken in hoofdzaak weer te geven, welke voor de ouderlijke zorg pleiten van de lands- en stedelijke regeering tegenover haar kind, in casu het Haagsche Bosch.

Een richtsnoer vinden we in dezen in caput VII van het beroemde werk van P. MERULA, dat hij in 1605 te 's-Gravenhage het licht deed zien, onder den titel: »Placaten ende ordonnancien op 't stuck van de wildernissen.''

We willen MERULA eerst aan het woord laten en, waar hij in extenso de ordonnantie van het jaar 1460 mededeelt, met de 12 uitvoerige renovatiën van 1602, laten we hem, — »'d Aucteur,'' zooals hij zich zelf in het werk noemt, — iets vertellen omtrent het Haagsche Bosch, het onderwerp van dit opstel.

»Mijns bedunckens is het Haechsche Bosch eene partie gheweest van de Warande, die Cornelius Tacitus noemt Nemus Sacrum, zijne palen sonder twijffel uytghestreckt hebbende onder verscheyden Namen, van het Suyden verre naer het Noorden, oock over den Rijn, jae tot aen de uyterste eynden van het Landt, 't welck jeghenwoordich Hollandt werdt gheheeten.

»'t Voorseyde Bosch is het *Cieraet onses Vaderlants, ende particulierlick vanden Haghe*; eene plaetse, hoewel sonder treflicke Neringhe oft Coopmanschap, als ghelegen naer de Duynen op den noordenwindt,

rontsomme in de Venen oft hooghe ende drooghe Geesten; nochtans overmidts *de plaisance ende gheneuchlickheyt deses Bosch's* bewoont van vele Edelen ende ghequalificeerde Personen, jae gheworden het Palais van de Justitie, ende het Capitolium vant gantsche Landt, deur alle de Wereld bekend ende vermaert.

»Dit Bosch heeft dickwils groote schade ende afbreuck gheleden deur storm ende onweer, voornamelick daer wy memorie van hebben, in den Jare XV^cLXXVI, tusschen den XXII ende XXIII Januari des nachts, op welke tijdt deur eene groote, ghevaerlicke, noyt by menschen ghedencken ghesien, tempeeste, aldaer onghewaeyt zijn omtrent driehondert van de beste Eyckenboomen.

»Heeft mede in den Jare XV^cLXXIII, als den Haghe teghens den ghemeenen Vyandt beschanst werde, moeten ghedooen eenen heftighen Houwe, ontrent by raminghe voor het seste part, in zijne beste, recht opgaende, ende gaeffste Eyckenboomen.

»Tselve is van den ghemeenen Vyandt, in den Jare XV^cLXXIII van de Meymaant af tot December toe in den Haghe zijn garnisoen hebbende, in soo groote weerden, overmidts de uytnemendheydt, ghehouden, dat daer uyt niet meer dan ses Boomen ghehaelt ende verbrandt zijn, ende expresselick 't beschadighen op Lijf-straffe by trommelslach tot twee reysen verboden is gheweest, redelicker in dit stuck dan des Landts Crijchsvolek, twelck op S. Andries-dach in plaetse van den vertrocken vyant aldaer ghecome om te logeren, in corten tijdt over de tseventich Boomen dede afhouden.

»Heeft inden Jare XV^cLXXVI ghestaen in groot ghevaer ende perijckel, gedreycht zijnde van hoogher handt by solemnele Resolutie, tot profijte van de ghemeene Sake, afgehouden te worden om hooch-wichtige oorsaken, van de welke de voortrefflickste was, datmen sorchde dat de alghemeene Vyandt aldaer zijne Embusches soude ghehouden hebben. Dan is als doen 't selve afghebeden ende naghelaten deur ghetrouwe Intercessie, ende verscheyden Presentatie, beroerende de Redentie, by de ghemeene Suppoosten van den Hove van Hollandt, midtsgaders den Baillu, Schout, Burgheemeesteren ende Regeerders van den Haghe aen zijne Princelicke Excellentie van Oraignen hoochlofflicker ghedachten, als Stadt-houder, ende de Ed. Mogh. Heeren Staten des Landts, van Eedts ende Officie wegghen voorghedragen ende in gheschrijft over ghegeven."

Hiermede heeft MERULA de lotgevallen van het Haagsche Bosch uit zijn tijd vrijwel geschetst.

We zullen thans overgaan tot het excerpereen van de verschillende ordonnantiën op het stuk van dat Bosch gemaakt.

De eerste, welke te vermelden valt, is de ordonnantie van PHILIPS VAN BOURGONDIE; gegeven in Brussel op 14 September 1460, »in Française sprake”. In de eerste plaats werd daarin verordineert, dat de »aenwoonders aen 't westen¹ van 't selve Bosch”, gehouden werden een muur te maken, op zekere hoogte »alentour de leur dict maison ou heritagie, ou a tout le moins qu'ils facent faire d'icelle hauteur bons forts pales, clos d'ays, afin que nul ne passe ne repasse plus par illec audict bois, de nuict ne de jour.” Verder werd gekeurd »de munier les fossez tellement que les Larrons n'y puissent entrer bonnement”. Daaronder was tevens begrepen, het beplanten van de »bords” met »Rousses et Espines, dont on pourra assés trouver esdicts bois, afin que cy apres l'on en puisse faire une bonne haye”.

Het was verboden »à tous de quelque estat ou condition qu'ils soient, qu'ils d'oresnavant ne amenant ne envoient ou facent amener ou envoyer pasturer aucune bestes, comme Chevaux, Iumens, Vaches, Veaux, Pourceaux, ne autres quelconques, pource qu'ils gastent, rongent & mangent, les jeunes sourses & arbreceaux, y croissans”.

Den rentmeester van Noordholland werd gelast te planten »d'an en an en esdict Bois & Forrest és places vides qui y sont, environ trois ou quatre milliers de jeunes chesnes & autres arbresseaux”, en voor zoover dit eerder was toegestaan, werd van toen af aan het consent ingetrokken, dat aan de »Portiers” vergunde, om »chaque an tenir & faire tenir et pasteurer certain nombre de bestail”.

Ook werd »à nostre amé et feal Conseillier JACQUES DE CATS, et à tous autres de quelque estat ou condition qu'ils soient” verboden de couper, tirer, emporter ne amener hors de nosdicts Bois, aucuns arbresseaux, comme Mays (Meyen) et autres sans nos congé et license”.

De rentmeester mocht voortaan ook niet meer »couper, ne abatre, ou faire couper ne abatre, aucun arbres vielles et vers, sinon par le sceu et consentement de nostre dicte Lieutenant general de nostre dict pays de Hollande, present ou avenir, auquel nostre Lieutenant, icelluy nostre Receveur sera tenu de monstrier l'estat desdicts bois,

¹ MERULA zegt Zuiden, doch hij bedoelt het Zuid-Westen; de stad ligt *zuidwest* van 't bosch.

pour sçavoir lesquels arbres seront en coupé ou non, pour au surplus y estre fait ainsi qu'il appertiendra."

Ten slotte werd bepaald dat het hout door stormen omvergeworpen, »que l'on appelle en thyois *Wintval*," of het sprokkelhout, »sera cuilly par nostre dict Receveur, et vendu a nostre prouffit ou amené en son hostel, pour et ou lieu du bois que nostre dict Receveur prent chacun an sur nous et a nos dépens."

Op het laten grazen van vee was een boete bepaald van »trois livres de XL gros, monnaie de Flandre la livre," en verbeurdverklaring van dat vee.

Het weghalen van Meyen en ander geboomte werd gestraft met 10 Pond vlaamsch.

De ordonnantie, hiervoren aangehaald, werd door denzelfden vorst in al hare punten vernieuwd op 12 Januarie 1460 »Stilo Curiae, dat is na gemeen schrijven XIIIcLXI,"¹ met een paar bijvoegingen, o. a. om de konijnen, die de jonge boomen in het Bosch vernielen, te weren, en het verbod om het Bosch door »snip-hanghen" te bederven.

Wat de konijnen aangaat wordt het volgende gezegd: »Pource que les Conins qui sont en nosdict Bois et Forrest au temps des neisges, rongent et mangent ausi les jeunes sources et arbresseaux y croysans. Nous avons aboli et abolissons, et mettons du tout a neant par cesdictes presentes, la garenne des dictes conins, et voulons qu'iceux soyent sans plus de delay prins, ostés et anulés et vendus a nostre prouffit; En deffendant par cesdicts presentes a celluy ou ceux qui desdicts Conins ont eu l'entremise jusques a ores, de luy ou eux non plus entremettre desdicts conins, jusques a ce que lesdicts jeunes sources et arbresseaux qui ce planteront, soyent en tel grandeur, que lesdicts Conins n'y puissent faire dommagie, et jusques a ce qu' ils en ayent nouvel commandement."

De clause omtrent het »snip-hanghen" luidt als volgt: »Pource que nous avons esté et sommes encore bien adverti, que les teneurs a Vuydecôes en nosdicts Bois font beaucoup de dommaiges en iceux nos Bois, pource qu'ils coupent aucune-fois empres leurs tentes, jeunes arbres pour faire trous et passages sur leurs tentes et tois, avons pour y pourvoir ordonné et ordonnons, en deffendant et commandant expressement par ces presentes, que nul de quelque estat

¹ De »stijl van den Hove", in ons land door het huis van Henegouwen ingevoerd, begon het nieuwe jaar eerst met Paschen. Dit gebruik werd in Juni 1575 door den landvoogd Requesens afgeschaft.

(Noot van de Redactie.)

qu'il soit ne teude d'oresnavant plus a Sneppes ou Vuydecoes en nos avant dict Bois, sur peine de dix Livres."

De tweede renovatie van het plakkaat op het stuk van het Bosch van den Haag dagteekent van 18 Juni 1498,¹ onder de regeering van PHILIPS II. Er werden eenige »articulen" bijgevoegd om het Bosch gesloten te houden; er niet door te rijden; de honden er uit te houden; met geen »boghden oft Bussen" er in te gaan; geenerhande wild te schieten, »ofte met voghelen te vlieghe", enz.

Waar in de beide eerste ordonnanties sprake was van het zetten van een muur of heining door allen die een huis of erf hadden liggen »au front dudict Bois, qui est a dire en Flaman *Voorhout*, depuis la porte d'icelluy Bois jusques à l'autre bout vers le Noordt", werd in de renovatie van 1498, bijgevoegd dat het eveneens verboden was »daer inne te hebben noch later eenige deure ofte veynsteren".

De derde renovatie is van 2 April 1529 naar schrijven 's Hofs van Holland, naar den gemeenen stijl 1530.

Daarin zijn enkele »articulen" weggelaten, doch weder andere bijgevoegd, ook eenige, welke meer betrekking hebben op 's-Gravenhage zelf.

Verboden wordt o. a. zand, aarde of zoden te delven, te steken, of te halen, noch uit het Bosch te dragen, slepen of voeren, »noch oock die graften van den Bossche ende Coe-camp over te springen, over te swemmen, te vollen die graften, met plancken oft Boomen daer over te gaen, ende te legghen". Indien kinderen, arme luiden of dienstboden iets deden ter contrarie van het plakkaat en de boeten niet konden betalen, werd dit verhaald »aen heuren Ouders, Meesters, Vrouwen ende andere Luyden daer sij onder staen, soo verre zij machtich zijn te gelden, oft bij ghebreke van dien sullen gegeeselt oft anders ghecorrigeert worden arbitralick nae ghelegentheyt der saken. Ende desghelyck sullen ghecorrigeert worden den ghenen die de Dienaren ende den Toesienders van den Bosch yet misdoen, oft dreyghen, qalyck toe spreken, oft missegghen in wat manieren dattet zij, uyt saken van heuren dienst ende officien".

Hoewel bij het plakkaat van 1460 (1461) maatregelen waren genomen om de konijnen in het Bosch nutteroeien, bleef dit inconvenient toch stand houden, zoodat de Gouvernante Maria zich verplicht

¹ Zie ook Haagsche Jaarb. v. 1891, blz. 73, e. v.

gevoelde in eene missive van 14 Februari 1537 den Rentmeester van Noord-Holland, WILLEM GOUDT, »als hebbende de bewaernisse van het voorschreven Bosch seer scerpelick te bevelen dat hij van stonden aan de selve Conynen die daer inne zijn doe opvangen ende vercoopen, ende niet meer en ghedooge aldaer eenige Conynen te nestelen op pene alsulcken schade die daerdeur in 't selve Bosch gheschieden oft ghebeuren soude moghen, op hem te verhalen”.

De vierde renovatie dagteekent van 6 April 1546 (1547) »met breeder uytdruckinghe ende verclaringhe van de Boeten, gestelt naer het betyckel van de Hecken te sluyten: alwaer oock den Dienaren vant Bosch toeghelaten werdt met Bussen ende Boghen te moghen gaen, sonder becroon van jemanden, doch alleenlic tot conservatie vant Bosch hun toevertrout”.

Een nieuw artikel verbiedt »dat gheen Waghenaers ofte Carremans deurt Bosch varende [rydende] gheene nieuwe wegen en maken, noch en zoeken, maer houden d'oude waeghenwech”.

In de vijfde renovatie, van 18 April 1550, na Paschen, vindt men de ampliatio der vorige plakaten omtrent het niet veroorloofd zijn »Boomen te schillen, ende de schorssen met geheele Sacken te verkoopen, om Runne daer van te maken”.

De zesde renovatie van 27 April 1551, na Paschen is genoegzaam gelijk aan de voorafgaande, waarom MERULA dan ook het stuk achterwege laat.

Ook de zevende renovatie van 11 April 1564, na Paschen, bevat niet veel nieuws. Toch is bijgevoegd, dat verboden werd het gestolen hout van iemand te koopen, op de boete van 20 stuivers, voor de eerste maal, dertig stuivers voor de tweede maal, en voor de derde maal op arbitrale correctie, en dat de portiers van het Bosch bij gebreke van getuigen, op hun eed geloofd moesten worden. Ook werd verboden »geen Aecker, Hasenooten, Leysterbeyen, Boucken noch andere ghewasch te plucken.”

Deze renovatie werd vernieuwd op 25 October 1568.

Daar het der regeering bleek dat door het krijgsvolk, zoo van de eigen partij als van de tegenpartij, het Bosch geheel ontbloot was van grof wild, zoo deed PRINS WILLEM I, als Stadhouders daarin stellen »sekere nombre van jonck wildt, om wederomme 't voorschreven Bosch met der tydt te populieren”.

Ter instandhouding van dien werd op 15 April 1578 Stilo Curiae geordonneerd, »dat niemant van wat qualiteit ofte condicie hij zij,

van nu voortaan en sullen moghen gaen in ofte bezijden t Bosch met eenighe ongebonden Honden”.

Op dit verbod is gevolgd de negende renovatie op 28 April 1580, met sommige bijvoegingen, voornamelijk deze: van geen grof wild in het Bosch te vangen, op de boete van honderd Carolusgulden, en dat het Bosch rein moet gehouden worden, d. w. z. daarin niet te brengen, of te delven »eenighe doode Beesten ofte Carongien, noch eenighe andere stinckende vuylicheyt, uyt privaten noch andere stinck-putten gheruymt”, op de boete van 5 pond.

Het spelen van eenigerhande spel als balslaan, kloofschieten, het gooien met steenen of houten was geïnterdiceerd op de verbeurte van het voorwerp, en een boete van drie pond (gulden).

Ook mocht niet gebleekt worden in het Bosch.

De uitvoerigste, en meest belangrijke renovatie is van 7 April 1593, »onder den naem van den Hooch-gebooren Vorst MAURITS, gheboren Prince van Orangien, Grave van Nassau, etc. als Gouverneur, Capiteyn Generael ende Admiraal, midtsgaders de President ende Raden over Hollandt, Zeelandt ende Vrieslandt.”

De overweging luidt als volgt: Alsoo 't Bosch ende Wildernisse vant Hagher-hout gheduerende de voorleden troublen seer gedepopuleert ende gebloot is, vant grof wildt twelck aldaer plach te onthouden tot groot cieraet van de selve plaetse, ende eer van de wildernisse vande Graeflicheyt van Hollandt, sulcx dat tot dien eynde goet gevonden is sekere stucken grof wildt uyt 't Conincricke van Engelandt te doen commen, ende de selve in 't voorschreven Hagher Bosch te planten, op hope, dat 't selve alsulcken wildt weder soude moghen worden gepopuleert, als 't in voortyden geweest is. Ende dat midts dien noodich is goede ordre te stellen, ende te onderhouden ten eynde 't voorschreven grof wildt niet en werde vernield beschadicht of verjaecht. Alsoo mede t' onser kennisse comt datter daghelycx groote schade gheschiedt int gheboomte ende plantagie staende inden voorschreven Bossche ende Wildernisse, 't welck soo by daghe als by nachte, by veel ende diversche personen, ghebroken ende afghehouwen, vernielt ende wech ghedraghen wordt, sulcx dat daer deur 't selve Bosch ende Wildernisse onteiert, ghebloot, ende 't voorschreven wildt daer uyt ghejaecht wordt, waerinne noodelyck dient voorzien; soo ist enz.”

In hoofdzaak komen verder de volgende artikelen in het stuk voor 't geboomte niet te beschadigen, de huizen aan het Bosch palende dicht te maken en te beheinen, over de heiningen niet te klimmen,

de »mesusen" (misbruiken) van jongeren of kinderen te verhalen op de ouders, het jonge geboomte niet te schenden, het »Aeckeren" verboden, idem zeker spel van balslaan, ook het jagen, en vliegen, (met vogelen vogelen te vangen), geen aardstrikken te stellen, den rechten weg te houden, niet in het Bosch te gaan en te schieten, voorzien van onbehoorlijke wapenen, geen grof wild te vangen, geen beesten in het Bosch te weiden, geen paarden er in te laten loopen, geen doode beesten er te brengen, of welke vuiligheid ook, het snuppen of snip-hangen verboden, de grachten (sloten) niet te beschadigen, de boomen niet te schillen, geen nieuwe wegen te maken, of andere wagensporen, de hekken en poorten te sluiten, er niet te bleeken, geen misthopen te maken, den dienaars niet te injurieeren, en hoe de boeten te appliceeren.

We zouden gaarne deze renovatie in haar geheel hebben overgenomen, vreesden we niet een werk te verrichten, dat minder gewaardeerd zou worden. Daarom gaven we slechts de quintessens terug. Voor de liefhebbers is de geheele acte eene belangrijke bijdrage, ook voor de zedenschildering dier eeuw.

Als elfde renovatie laat MERULA nu volgen de ordonnantie, uitgegeven 29 Mei 1601.

Daarin werden in het 1e artikel al de plakATEN en ordonnantiën op het stuk van de wildernisse, eertijds gepubliceerd, en inzonderheid het plakkaat van 1595 (bedoeld zal zijn dat van 1593, hiervoren behandeld) geconfirméerd, en geordonneerd dat »heure poinckten ende articulen (voor soo veele die by desen niet en worden gealtereert) preciselijck ende onverbreekelick sullen moeten worden gheobserveert".

Overigens is het hoofdzakelijk doel dezer ordonnantie om maatregelen te nemen tegen het verder ontblooten van het Bosch van wild, inzonderheid van hazen, veroorzaakt door het ongeregeld jagen, »waer door de jacht die de Heeren Edelen en de Principale Officiers »van de Landen als privilegie ende preëminentie is competerende, »omme by deselve tot een honorabel exercitie ende vermakelijck-»heydt ghebruyckt te moghen worden, den selven wordt benomen »ten onghebruycke ghemaect, ende bekeert tot onbehoorlick profyt »ende ghewin, van eenighe onghequalificeerde personen, die haer »daghelycx werck ende hanteringhe daer van maecken de Hasen sulx »opvanghen, dat die wildernisse in corten tyden gantsch sullen »werden ghedepeupleert, ten ware met goede ordre ende plantinghe »van Moer-hasen daerinne tytelick worde geremedieert".

Het blijkt uit deze overweging dat de jacht in deze ordonnantie hoofdzaak, het Haagsche Bosch bijzaak was.

Deze opmerking geldt ook de laatste of twaalfde renovatie van 16 Mei 1602, door MERULA medegedeeld, welke voornamelijk den tijd van het jagen regelt.

Na deze opsomming zal het misschien ook nuttig zijn om het een en ander omtrent de administratie en het generaal bewind van het Haagsche Bosch te zeggen.

Sedert oude dagen, zegt MERULA, werd het beheerd door den Rentmeester van Noord-Holland. Dezen titularis dienaangaande »gheturbeert zijnde" heeft de Grootte Raad, benevens de Vorst, op 20 Januari 1462 te zijne voordeele uitspraak gedaan. De sententie geeft volkomen onderrichting van het Ambt van den voornoemden Rentmeester over en in de voorschreven Warande, in casu het Haagsche Bosch.

Toch heeft het Bosch ook gehad »syne eyghen ende particuliere Bewaerders, van goeden huuse, treffelichen aensien ende groote qualiteyt, wesende hun officie 't Bosch wel ende ghetrouwlick te bewaren, beschutten ende beschermen teghens een yegelijk; aen te tasten, te vanghen, te gyselen allen die tselve beschadigden of daer in misdoen; deselve by den Portiers aenghebracht te vervolgen met recht of by andere behoorlicke wegghen, om de Boeten te innen, etc., blyckende by verscheyden Commissien daer op uytghegheven."

Een dier Commissien voor JACOB VAN CATZ, — we noemden hem reeds, — deelt MERULA mede. Zij is van 18 Maart 1449. Later was o. a. bewaarder van het Bosch, FLORIS oom van Wyngaerden, zooals blijkt uit eene sententie van 31 Augustus 1525, en waaruit blijkt welk recht deze bewaarder had om in het Bosch te jagen.

Reeds meermalen hebben we de Portiers van het Bosch genoemd. Er waren er twee. Zij werden ook wachters geheeten. Een voor de Westpoort, toezicht hebbende op de Boschwerkers, en de plantage tot de Beek toe; de andere van de Oostpoort, »welcks last is over de Beek." Zij werden aangesteld door de bewaarders of opzieners en waren gehouden in alle opzichten goed toezicht te houden en goede wacht te houden, de overtreders te calangeeren en te arresteeren of aan te brengen.

Indien de breukigen »soodanigh zyn, ende van sulcke auctoriteyt oft macht, dat zy hen niet en souden derren (durven) arresteeren oft gyselen, moeten zy ghetuyghenisse van twee personen nemen, soo zy connen, of by ghebreke van ghetuyghen by eede verclaringhe doen."

Naast het jaar 1576, dat het Haagsche Bosch geheel met ondergang bedreigde, zooals we aan de hand van MERULA even aantoonde, staat in de geschiedenis van het Haagsche Bosch met een zwarte kool geteekend het jaar 1795.

Dat revolutiejaar heeft voor heel de geschiedenis van ons land nog al zoo iets op zijn geweten, maar voor het Haagsche Bosch dreigde het allernoodlottigst te worden. In dat jaar namelijk kwam bij de Nationale Vergadering een voorstel in om het Bosch uit te roeien, het hout te gelde te maken en den grond tot bouwland aan te leggen.

Gelukkig bleef het maar bij eene bespreking. De nivelleerende politiek nam zooveel tijd in, dat dergelijke kleinigheden (?) aldra op den achtergrond geschoven werden.

Toch bleef van dit voorstel iets in de lucht hangen, zoodat bij den Prefect DE STASSART het plan rijpte om den slag niet in eens aan den Haag toetebrengeu, maar stuksgewijze. Hij wilde namelijk jaarlijks een tiende van het Bosch doen hakken en den grond verkoopen, om op die wijze, in een tijdvak van 10 jaar, het denkbeeld der nationale vergadering te verwezenlijken.

Als reddende Engel trad gelukkig het jaar 1813 op. De Novemberomwenteling verijdelde het voornemen en het Haagsche Bosch bleef het Haagsche Bosch.

Van een Koning Willem I was te verwachten, dat hij niet te niet zou doen wat zijn roemzuchtige voorzaat, Prins Willem I (16 April 1576), eenmaal beloofde, »dat 't voorz. Bosch ende warande tot geene tyden, uyt wat saecke van necessite ofte noot 't selve soude mogen geschieden, en sal mogen vercoopen omme aff te houden, ofte te doen affhouden ten behoeven van gemeener saecke ofte andersints, ende dat men nyet en sal gehengen ofte gedogen 't selve te geschieden".¹

De literatuur over het Haagsche Bosch is zeer uitgebreid.

De eerste en voornaamste bron voor het tijdvak tot aan 't begin der 17e eeuw is en blijft MERULA's standaardwerk.

Na dien tijd werden nog tal van plakكاتen en ordonnantiën uitgevaardigd, terwijl allerlei plannen werden gemaakt om het Bosch van karakter te doen veranderen en te vervormen.

In hoofdzak noemen we, na MERULA, de brochures van MR. H. F.

¹ Zie A. J. SERVAAS VAN ROOYEN. Wat de ganzen voor het Capitoel geweest zijn, waren in de 16e eeuw de klokken der St. Jacobskerk voor het Haagsche Bosch; 1882, Cat. der Gem. Bibl., N°. 215.

BARON VAN ZUYLEN VAN NYEVELT EN MR. H. BARON COLLOT D'ESCURY, en het Rapport eener Commissie, alle van 1860 en 1861, toen er heel wat over het Haagsche Bosch te doen is geweest.

Verder het handschrift van de Heeren ARY VAN DER SPUI¹ en G. B. EMANTS, in het Archief v. h. Gem. Mus. te 's-Gravenhage berustende; het degelijke en zaakrijke opstel van J. KUYPER in het Haagsch Jaarboekje voor 1897, en het Rapport der Commissie, bij monde van den Heer F. B. LÖHNIS uitgebracht aan de vereeniging »die Haghe».

Voor de verdere literatuur verwijzen we naar den Catalogus der Gem. Bibliotheek van 's-Gravenhage, op de nummers 210 tot en met 256.

Zij alle leeren dat de vele stormen, — ook figuurlijk gesproken, — welke in een tijdsverloop van ongeveer zeven eeuwen het Haagsche Bosch hebben geteisterd en met geheelen of gedeeltelijken ondergang dreigden, er juist toe hebben bijgedragen, om de zorg en waakzaamheid er voor bij de autoriteit op te wekken, en zoo dit noodig was bij hen aan te wakkeren en te vergrooten. Blijve dit zoo!

¹ Hem werd in Augustus dezes jaars (1900) een gedenkteeken in de »Societeitstent» gewijd.